

MIROSLAV LONDAK 1968 és Szlovákia*

Ha az 1968-as évre gondolunk, elsőként Alexander Dubček neve jut eszünkbe, és azok a korabeli erőfeszítések, hogy a politikai helyzetet megváltoztatva megvalósulhasson Csehszlovákiában az emberarcú szocializmus. Ez gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a szovjet modellt új szocializmussal váltják fel. A történelem azóta is keresi a választ: vajon lehetséges lett volna-e a szovjet típusú szocializmust egy kifinomultabb változattal helyettesíteni úgy, hogy az országban megmarad a kommunista párt vezető szerepe? Hiszen ezt a Rubicont soha nem lépte át az akkori, Alexander Dubček vezette kommunista nemzedék sem; az is biztos, hogy 1968-tól a Csehszlovák Kommunista Párt semmiféle dokumentumában nem esik említés arról, hogy a párt önként hajlandó lett volna feladni hatalmi monopóliumát.

Az 1968-hoz kötődő események 40. évfordulójához kapcsolódva a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete számos monográfiát adott ki,¹ és 2008 őszén Smolenicében egy nemzetköz-

* Ez a tanulmány a Vega-project keretében készült: No. 2/0100/10 Slovensko v období komunistického režimu v Československu a v počiatkoch budovania demokratickej spoločnosti (1968-1989-1992).

¹ Lásd Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Veda, Bratislava, 2009; Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Pro Historia, Bratislava, 2008; Elena LONDÁKOVÁ et al.: *Rok 1968: novinári na Slovensku*. Historický ústav SAV v spolupráci so Slovenským syndikátom novinárov, Bratislava, 2008; Miroslav LONDÁK: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*. Prodama, Bratislava, 2007.

zi tudományos konferenciát is rendeztek. Ma már rengeteg ismeret és információ áll a rendelkezésünkre.

Jelen tanulmányban a teljes társadalmat átható lázadás okaira kívánok összpontosítani, vagy legalábbis arra, hogy milyen sajátos hatások határozták meg Szlovákia helyzetét az 1968-as eseményekben, illetve ahogy a szlovák történészek az 1963 és 1967 közötti időszakot nevezik, a „Koratavaszbán”.² A külpolitikai kontextust szinte teljesen mellőzöm³ – bár 1968 igen heves év volt a nyugati fiatalság számára is –, és elsődlegesen a gazdasági és politikai okokra fogok koncentrálni.

Először is, a Koratavasz elején, az 1960-as évek kezdetén a csehszlovák kommunista rezsim alaposan meggyengült. A gazdaságban nem sikerült sikeresen befejezni az első, úgynevezett Rozsypal-féle⁴ reformot, ráadásul a harmadik ötéves terv teljes kudarcnak bizonyult, és ezt azonnal gazdasági válság követte, csökkent a nemzeti jövedelem. A csehszlovák „tervgazdálkodás” támogatóit a válság felkészületlenül érte – hiszen éppen a tervek rendszerének kellett volna megvédenie a gazdaságot a válságtól.

A gazdaságban végbemenő események meglepték, sőt egyenesen megdöbbenették a rezsimet (azok után az állítólagos, igen meggyőzőnek tartott sikerek után, amelyeket az 1956–1960-as második ötéves tervnek tulajdonítottak). A vezetők ezért egyetértettek abban, hogy előkészítenek egy új – ezúttal Ota Šik nevével fémjelzett – gazdasági reformot,⁵ amelynek utóbb messzire ható következményei lettek – ám ezzel később foglalkozom.

² Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA–Elena LONDAKOVÁ: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Veda, Bratislava, 2002.

³ Rok 1968 a Československo: postoj USA, západu a OSN. Bratislava, Historický ústav SAV, Ústav pro studium totalitních režimů Praha, 2008. Zo zahraničných prác pozri; Mark KURLANSKY: *1968: egy év, amely felrázta a világot*. Ford.: VIDA Edit–SZEGEDI GÁBOR. HVG Kiadó, Budapest, 2006.

⁴ Az első gazdasági reformhoz lásd Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Prodam, Bratislava, 2010. 61 –. Kurt Rozsypal volt a reform elsőszámú kidolgozója. 1916. szeptember 24-én született, 1945 júliusában végzett a közgazdasági egyetemen, majd a prágai állami tervgazdálkodási iroda munkatársa, 1953 után igazgatóhelyettese lett.

⁵ Uo. 135. – Ota Šik 1919. szeptember 16-án született, 1961-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia gazdasági intézetének igazgatója.

A rezsim politikai szempontból is meggyengült, amikor 1963-ban fény derült rá, hogy számos politikai vezető szerepet vállalt az 1950-es évek törvénytelen politikai pereiben, amelyek célja a népesség és a teljes civil társadalom terrorizálása volt.⁶ A rezsim meggyengülése miatt az 1960-as évek elején támaszkodni lehetett az első desztalinizációs hullámra, amely Csehszlovákiában 1953 és 1957⁷ között ment végbe, és bizonyos mértékű liberalizációra is sor került. Ezt a szlovák újságírók első kongresszusuk⁸ (1963) alatt azonnal ki is használták, és élesen kritizálták a kommunista rezsimet. Ez a kritika azért is jöhetett Szlovákiából, mert akkoriban vált világossá, hogy az úgynevezett szlovák burzsoá nacionalizmus problematikáját mesterségesen kreálták,⁹ és valóban: a csehszlovák kommunista rezsim egész regnálása alatt ezt a vádat vette elő, ha el akarták háritani a szlovák igényeket (legyenek azok gazdasági vagy politikai jellegűek).¹⁰ 1954 tavaszán mások mellett Gustáv Husákot, aki a szlovák nemzeti felkelés idején a Szlovák Kommunista Párt vezetőségébe tartozott, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1960 tavaszán szabadult, a Koratavasz idején megpróbált visszatérni a politikába,¹¹ ám ez csak 1968-ban, majd még inkább a konszolidációs időszakban sikerült.

⁶ A. Novotný és néhány híve, akik alaposan kivették részüket a törvénytelen, koholt perek előkészítéséből 1949 és 1954 között, egy ideig képesek voltak áthárítani a felelősséget a korszak „politikai hulláira” (A. Čepička, R. Barák, G. Bareš) vagy az olyan jelentős mértékben kompromittált politikusokra, mint K. Bacílek, P. David, B. Köhler, vagy akár A. Zápotocký, K. Gottwald és V. Kopecký. Az erre vonatkozó idézeteket lásd Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA–Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie*. I. m. 40.

⁷ Lásd Michal BARNOVSKÝ: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Prius, Brno, 2002.

⁸ Lásd Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA–Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie*. I. m. 278.

⁹ A rehabilitációs bizottságok, különösen a barnabitskai bizottság vizsgálati eredményei kétségek nélkül megmutatták, hogy a szlovák burzsoá nacionalizmus egyértelműen kitaláció volt. (Uo. 37.)

¹⁰ A szlovák közgazdászokat burzsoá nacionalizmussal vádolták az 1950-es években, amikor azon igyekeztek, hogy a gazdaság igazgatásában megnöveljék a szlovák helyi hatóságok súlyát. A Bránik- vagy a Šebesta-üggyel kapcsolatban részletesebben lásd Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. I. m. 58., 106.

¹¹ Uo. 58.

A Koratavaszi idején a szlovák közgazdászok új nemzedéke is csatlakozott a bírálókhoz, bár részben még ők is a marxista-leninista közgazdaságtudományon nevelkedtek.¹² A tapasztalatok azt mutatták, hogy Szlovákia szocialista iparosítása, amelynek éppen azt kellett volna reprezentálnia, hogy a szlovák nemzeti problémákat az ország sikeresen megoldotta, nem bizonyult olyan ideálisnak, mint ahogy a Csehszlovák Kommunista Párt hivatalos propagandája bemutatni igyekezett. A szlovák közgazdászok nem csupán az iparosítás módszereit bírálták, hanem leginkább azt, milyen elégtelenül használják fel a szlovák erőforrásokat, különösen a munkaerőt, és hogy ennek következtében miként torzul az eloszlás a cseh és a szlovák területek között. Közel 100 000 munkás ingázott a cseh területekre Szlovákiából, és ezt hozzá kell adni ahhoz a 300 000 szlovákhoz, akik még az 1920-as években költöztek a cseh területekre, vagyis mielőtt még 1948 februárjában a kommunisták átvették volna a hatalmat. 1948 és 1967 között igyekeztek Szlovákia gazdasági-társadalmi viszonyait a cseh régiók szintjéhez közelíteni, relatíve sikeresen. Ám ha az egy főre eső abszolút mutatókat nézzük, akkor számos fontos területen azt látjuk, hogy a különbségek csak növekedtek, az olló egyre jobban szétnyílt. E területek közül említsünk meg legalább egy fontosat: az egy főre eső nemzeti jövedelmet¹³ (1. táblázat).

1. táblázat. Az egy főre eső gyáripari termelés a munkaképes népesség körében (kötött árákkal számolva)¹⁴

Év	Cseh Köztársaság	Szlovák Köztársaság	Különbség	Cseh Közt. = 100 Szlovák Közt. %
1948	49 724,8	30 860,2	18 864,4	62,06
1953	58 374,7	37 632,7	20 742	64,74
1955	62 474	40 794,3	21 679,7	65,3
1960	76 713,2	51 272,1	25 441,1	66,82
1963	86 082,3	59 736,3	26 346	69,39
1967	96 708,4	72 257,4	24 451	74,72

¹² Uo. 177.

¹³ Uo. 171.

¹⁴ Az adatok forrása: *Historická statistická ročenka ČSSR*. SNTL, ALFA, Praha, 1985. 475., 676., 460., 661.

A szlovák közgazdászok (Kočtúch, Pavlenda, Turčan, Rosa és mások) rámutattak, hogy Šik gazdasági reformja negatívan hatott Szlovákiára. Ezt a reformot a cseh viszonyokra dolgozták ki,¹⁵ ám az egész országra érvényesnek tekintették. Nem tartalmazott semmiféle intézkedést a stagnáló szlovák gazdaság támogatására. Ennek hatásai már 1967 első felében megmutatkoztak:¹⁶ csökkentek a szlovák gazdaságba irányuló beruházások.

A Szlovákiából érkező kritikákat csak erősítette, hogy 1963. április 8-án Alexander Dubček lett a kommunista párt első titkára. Bár nem vált Szlovákia teljhatalmú vezetőjévé, és a Szlovák Kommunista Párt központi bizottságában sok konzervatív kommunista teljes mértékben lojális maradt Antony Novotný politikájához, mégis képes volt némi helyet szorítani (erről kapta becenevét a pártapparátusban: Alexander Priestorovič = Helyteremtő Sándor) nem csupán a szolid kritikának, hanem némi szlovák patriotizmusnak is, amelyet a megelőző időszakban a prágai centrum oly látványosan elnyomott. A szlovák nemzeti emancipációs tendenciák a Koratavasz idején olyan eseményekben mutatkoztak meg, mint a szlovák nemzeti történelem nagy fordulópontjairól vagy jelentős személyiségeiről való megemlékezések, és bizonyos mértékig a korabeli prágai centralizációs törekvésekre adott válasznak tekinthetők.

Bár a Koratavasz idején Alexander Dubček vezette a Szlovák Kommunista Pártot, azt is figyelembe kell vennünk, hogy hivatalbalépésétől fokozatosan megváltozott az addigi munkamódszere és stílusa. Ő csak afféle „sebességváltóként” funkcionált a prágai hatalmi centrum és Pozsony, illetve Szlovákia között. Nem némitotta el a társadalom különféle rétegeiből származó ér-

¹⁵ Így például Šik közel 400 oldalas publikációjában (Ота Šik: *The problems of socialist relations*. Czechoslovak Academy of Sciences Publishing House, Prague, 1964.) egyáltalán nem használja a „Szlovákia” megnevezést, bár Szlovákiának megvoltak a sajátos, a cseh területektől eltérő gazdasági viszonyai és érdekei. A csehszlovák gazdaságot komplett, homogén egésznek tekintette, és az egyes régiók (Szlovákiát akkor ennek tekintették) kérdései nem kapnak teret a publikációban. Ugyanez vonatkozik a regionális politikára, a térségi tervezésre és hasonló dolgokra is.

¹⁶ Uo. 168.

telmiségek kritikai hangját, és végül a szlovák érdekek és igények képviselőjévé vált – persze kommunista értelemben.¹⁷ Ennek következtében fokozatosan megromlott a viszony Dubček és Antony Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt legerősebb embere között,¹⁸ aki nem volt hajlandó tudomást venni a Szlovákiából érkező igényekről.

1966 tavaszán a prágai központban ellenérzéssel fogadták, hogy Szlovákiában kialakulhat és keretet kaphat „az a torz elmélet, hogy Szlovákia gazdaságilag alulfejlett a cseh területekhez képest; ez a szétnyíló olló teóriája, amelyet számos vitán terjesztenek, és nem csupán a tudományos fórumokon és az egyetemen, de a párt köreibben is”.¹⁹ A Csehszlovák Kommunista Párt a legkevésbé sem örült annak, hogy *A Szlovák gazdaság szintjének a cseh régiók szintjével való kiegyenlítésének elemzése* című anyag adatai Szlovákia-szerte ismertté váltak. Ez az írás a Szlovák Tervbizottság hivatalos anyaga volt. Akkoriban ez az első elemzés mutatott rá a Szlovákia és a cseh területek közötti mennyiségi különbségekre; igen sok adaton alapult, és ezek közül sok nem illeszkedett abba a hivatalosan hangoztatott képbe, hogy Szlovákia gazdasági növekedése nagyobb mértékű.²⁰ A Kortavas idején a szlovákiai nemzeti emancipációs mozgalom komoly szerepet játszott a Novotnýval szembeni blokk kialakulásában, illetve általában véve az egész demokratizálódási folyamatban.

Az 1968-as események előjátékát a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának 1967. szeptemberi kongresszusa jelentette. Itt Dubček előre nem egyeztetett beszédében az eltelt két évtized, az úgynevezett szocialista időszak szlovákiai gazdasági fejlődését bírálta, ideértve a Šik-féle reform negatív hatásait is. Dubček több olyan, szakmai intézetek által készített tanul-

¹⁷ Idézi Michal BARNOVSKÝ: Alexander Dubček. In: Jan PEŠEK et al.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2003. 80.

¹⁸ Lásd Miroslav LONDÁK–Stanislav ŠIKORA–Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie*. I. m. 137.

¹⁹ A CSKP KB nyilatkozata a Szlovák KP KB elnökségének jelentéséről. Ennek témája az volt, miként sikerült megvalósítani a CSKP XII. kongresszusának irányelveit Szlovákiában. Az anyagot a CSKP KB elnöksége 1966. április 26-án vitatta meg, és erre a Szlovák Párt KB elnökségének tagjait is meghívták.

²⁰ Uo. 21.

mányra alapozta beszédét, amelyek 1967 első felében a gazdasági reformnak a szlovák gazdaságra gyakorolt hatását elemezték. Ugyanakkor ezeknek a hatásoknak az értékelését Dubček tágabb kontextusba is helyezte. Rámutatott egyfelől a munkaerőforrásokra és azok növekedésére, illetve másfelől a beruházások térbeli megoszlására. Ez az ellentmondás hosszú távon is megjelent a szocialista tervgazdálkodásban. Dubček azt is hangsúlyozta, hogy ez az ellentmondás a jövőben várhatóan még inkább elmélyül, miközben a centrum arra számít – amint ez az alapidokumentumokban is megjelent –, hogy tömegesen fognak elvándorolni Szlovákiából a cseh területek felé.²¹

Amint az a 2. táblázatból is látható, Dubček elégedetlensége jogos volt. Dacára annak, hogy Csehszlovákiában tervgazdaság volt, és Szlovákia iparosítását az országos erőforrásokból támogatták, az 1948 után eltelt két évtizedben világossá vált, hogy bár a munkaképes népesség országos növekedésének 70%-a Szlovákiára jutott, az országos nemzetgazdaságban a munkalehetőség-teremtő beruházásoknak csupán 25%-át fordították az országrészre. Ugyanakkor az országos ipari munkahely-teremtő beruházásoknak is csak 35%-a esett Szlovákiára, holott a cseh területek iparosodottságának mértéke már a második világháborút követő időszakban is jóval magasabb volt.

²¹ „Gazdaságunkban az ipari beruházások 71%-a a cseh területre összpontosul – mondta. – Ugyanakkor a munkaerő növekedése csupán az országos növekedés 30%-át teszi ki. Szlovákiába csupán az ipari beruházások mintegy 29%-a kerül, pedig a munkaerő növekedése ott az ország 70%-át adja. Ez a megoszlás nem átmeneti. Az 1976-1980-as években akár 80%-os is lehet a munkaerő növekedése az országban, és ez Szlovákiában fog megjelenni. Úgy vélem, hogy az emberek átköltöztetése, amely elvárásként jelenik meg a most tárgyalt dokumentum 49. oldalán, többé már nem lehet opció. De még ha feltételezzük is, hogy 1980-ig több mint százezer ember vándorol Szlovákiából a cseh területre, és a teljes migráció eléri akár a félmillió főt is – nem számítva persze a kilencven-százezer ingázó munkást –, hangsúlyoznom kell, és éppen ez a leglényegesebb mondani-valóm, hogy – bár természetesen szem előtt kell tartanunk a nemzetgazdaság kihasználatlan kapacitásának igényeit – Szlovákiában továbbra is jelentős munkaerő-felesleg lesz, és ennek lekötése a termelésben csak relatíve kis mértékben fog megvalósulni.” (A CSKP KB plenáris ülésének jegyzőkönyvéből. 1967. szeptember 26-27. Kiadás helye, éve.)

2. táblázat. A népességnövekedés, a munkaképes korú népesség és a munkalehetőségek Csehszlovákiában; a teljes országra vetítve, valamint Szlovákia és a cseh területek százalékos megoszlásában, 1948 és 1967 között²²

Mutató	Csehszlovákia összesen	Cseh Köztársaság, %	Szlovák Köztársaság, %
Teljes népességnövekedés	1 993 987	48,79	51,21
Teljes munkaerőforrás- növekedés	774 737	38,87	61,13
A munkaképes korú lakosság növekedése	605 011	29,86	70,14
A foglalkoztatottság növekedése	1 080 170	74,94	25,06
Az ipari munkalehetőségek bővülése	920 239	65,35	34,65

A Šik-féle gazdasági reformtervezetről Dubček megállapította, hogy a benne foglaltak minimális, vagy éppen semmiféle hatással nem lesznek a gazdasági növekedés fellendítésére az alulfejlett területeken (köztük Szlovákiában).

Ezt a tényt különösen azért tartotta fontosnak, mert a kor adminisztratív, direktívákon alapuló irányítási rendszerében a legtöbb beruházás helyét a központban jelölték ki, s eszerint a népesség növekedéséhez viszonyítva Szlovákiában elégtelen volt a munkalehetőségek bővülésének mértéke. A Šik-féle reform első intézkedéseit követően 1967 első félévében csupán az országos beruházások 21,9%-a jutott Szlovákiára a tervezett 28% helyett. Ezen felül egyéb negatív jelenségekre is fény derült: még a megelőző évnél is kisebb lett a beruházásokban a gyáripár aránya, és egyre inkább csökkent az országrész részesedése az ipari készter-

²² Az adatok forrása: *Historická statistická ročenka ČSSR*. SNTL, ALFA, Praha, 1985. 434., 635., 460., 661.

mékek gyártásában is.²³ Az aktuális ötéves terv direktívái szerint, amint arra Dubček a fórumon rámutatott, 1970-re például jelentős csökkentést terveztek a szlovákiai gyáripari beruházásokban, mind relatív, mind pedig abszolút értékben.²⁴

Alighogy befejezte kritikus beszédét (amelyben felemlgette a pártvezető által felhalmozott funkciókat is), Dubček ellen fordult Novotný, és nacionalizmussal vádolta meg. Ezzel az 1950-es évek nem sokkal korábban elítélt sztálinista gyakorlatát élesztette újjá. A szlovák kommunisták természetesen Dubčeket támogatták, és az események elkerülhetetlenül fejlődtek 1968 januárja felé.²⁵

Így tehát húsz év után ismét diszkontinuus időszak következett a Csehszlovák állam fejlődésében. Ez nem alulról indult ki – bár az ország lakossága korántsem volt elégedett, különösen, mivel lehetővé vált a külföldi utazás, és az 1960-as évek második felében az emberek már rácsodálkozhattak a csillogó nyugati kirakatokra –, mindazonáltal 1968 előtt nem került sor tömeges tiltakozásra. Az 1968-as események hullámokat vetettek a Csehszlovák Kommunista Párt vezetésében és a párton belül gyorsan kialakuló különféle irányzatokban is. Károsan hatott, hogy nem volt kielégítő az ország desztalinizálása: az első, 1953 és 1957 közötti etap inkonzisztens volt, és a Koratavasz idején még csak kialakulóban voltak a következő fázis előfeltételei. További, hamar nyilvánvalóvá váló problémát okozott a szlovák nemzeti kérdés megoldatlansága – vagyis a szlovákság alkotmányos helyzete az országon belül. Mindazonáltal az 1968 januárjában tetőző eseményeknek az is oka volt, hogy sokan nem voltak hajlandók elviselni a csehszlovák kommunista rezsim szigorítását,²⁶ ame-

²³ A CSKP KB plenáris ülésének jelentése. 1967. szeptember 26–27. *Dokumentace centrum Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*. 30–31.

²⁴ Vö. Michal ŠTEFANSKÝ: Niektoré aspekty ekonomicko-sociálneho vývoja na Slovensku. In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970. Zborník štúdií I*. Komisia vlády pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970. Bratislava, 1992. 117–118.

²⁵ A CSKP KB 1967. október 30–31-i megbeszéléseiről, valamint az 1968 februárja felé mutató további eseményekről részletesebben lásd Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. I. m. 42.

²⁶ A Novotný-képviselte „szigorítást” mutatta például a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség 1967 júniusának elején tartott ülése. A kultúra területén erősödött a kormányzati cenzúra, a sajtó ellenőrzése. A CSKP KB vezetősége a politikai pe-

lyet Novotný 1967-től képviselt. Sőt, Novotný egyre erőteljesebben támaszkodott a hadseregre és a fegyveres erőkre.²⁷ Két évtizednyi hatalomgyakorlás után a rezsim és a szovjet mintájú szocializmus mély morális válságba jutott, és 1968-ban már volt akarat és igyekezet egy új szocialista modell kialakítására.

1968-ban, vagyis az új diszkontinuus periódusban Csehszlovákiának további problémákkal kellett szembesülnie; ezek némelyike még nem volt nyilvánvaló, míg másoknak már komoly jelentősége volt. Ezeket a problémákat a média is azonnal tollhegyére tűzte, amint a cenzúrát megszüntették. Rövid idő alatt egész sor ügy került a figyelem középpontjába: az 1950-es évek törvénytelenégeinek áldozatául esettek rehabilitálása, az egyházak problémái és a nemzetiségek – köztük a nagyszámú magyar kisebbségé.²⁸

Mindazonáltal hamar világossá vált, melyik két probléma a leginkább sürgető: mi legyen a szocializmussal az országban, és miként oldják meg a szlovák nemzeti problémát?

Mielőtt azonban ezekkel foglalkoznánk, térjünk vissza még egy pillanatra a Šik-féle gazdasági reformhoz. Ennek elméleti előkészítését már 1963 közepétől megkezdték, és – miután a kommunista párt 1965 januárjában elfogadta – 1967-ben vezették be. Alapját az a jól ismert elképzelés alkotta, hogy a tervgazdálkodást és a piacgazdaságot összepárosítják, s az egyes vállalatok függetlenként léphetnek ki előbb a belföldi, majd utóbb a külföldi piacokra is. Ám a reform megvalósítása már 1967-ben a csehszlovák kommunista rendszer korlátaiba ütközött, és a Novotný-rezsim megakasztotta azt.²⁹ A reform kitalálói megértették, hogy ilyen fel-

rekben is érezte nyomását – így például a P. Tigrid újságíró és a J. Beneš író elleni perekben. (Václav KURAL et al.: *Československo roku 1968. 1. díl : obrodný procep*. Parta, Praha, 1993. 19.)

²⁷ A Šejna-ügyről lásd Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA–Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie*. I. m. 149.

²⁸ Ebben a kérdésben lásd Štefan ŠUTAJ: *Slovenskí Maďari a rok 1968*. In: Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. I. m. 194.

²⁹ Amikor az új gazdasági szabályozást bevezették és meghatározták a nagykereskedelmi árakat (1967. január elsejétől), egyes vállalkozások gazdagodni kezdtek, némelyikük akár a törvények megkerülésével. Megjelent a tendencia bizonyos kiskereskedelmi árak növelésére, illetve a bérek korlátlan emelésére. A

tételek között nem lehet megvalósítani, hiszen ehhez arra lenne szükség, hogy a politikai környezet valóban jelentős mértékben demokratizálódjon. Valójában a reform azt célozta, hogy a gazdasági szféra teljes, a kommunisták beavatkozásától mentes autonómiát kapjon. Ám ha ilyen jelentős mértékben beavatkoznak a kommunista rezsim e kiemelt fontosságú alrendszerébe, azzal már magát a rendszer alapját érintik, és veszélyeztetik az országban működő, szocialista társadalomnak nevezett rendszert.

Ezt a folyamatot természetesen Moszkvából is nagy figyelemmel kísérték. Cservonyenko prágai szovjet nagykövet, amikor 1968. február elején eszmecsere-t folytatott Kovács Imre magyar nagykövettel, a gazdaság irányításának kérdését alapvető fontosságú ügynek nevezte, és kifejezte aggodalmát, „vajon fenntartható-e a központilag tervezett tervgazdálkodás rendszere” Csehszlovákiában. Cservonyenko arra is rámutatott: a felelős párttisztviselőknek sürgősen el kell döntenüik, helyreállítják-e a központi tervgazdálkodás rendszerét, vagy kialakítanak egy gazdasági mechanizmusokon alapuló rendszert – de mindenképpen egységes rendszerre van szükség, minden területen. Egy Dubčekkel folytatott megbeszélésre utalva a szovjet nagykövet azt is elmondta, hogy véleménye szerint a Csehszlovák Kommunista Pártnak nincs megfelelő koncepciója, és nem képes kielégítő megoldást találni.³⁰

Az NDK vezetésének véleménye is igen kritikus volt. Az 1948. februári események 20. évfordulás ünnepségén részt vevő Günter Mittag kijelentette: amennyiben Ota Šik elképzelései jutnak érvényre a gazdaságpolitikában, az súlyos veszélyt fog jelenteni Csehszlovákiára nézve, hiszen lényegében visszatérnek a piacgazdasághoz, „annak minden következményével”.³¹ Mittag ezen

Novotný-rezsim megijedt az esetleges társadalmi elégedetlenségtől, és bár a Šik-féle reformok bevezetése még csak az elején tartott, a rendszer blokkolta a bürokratikus adminisztráció átalakítását decentralizált modellé. (Václav KURAL et al.: *Československo roku 1968*. 1. díl: obrodný proces. 19.)

³⁰ Jitka VONDROVÁ–Jaromír NAVRÁTIL et al: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967 – červenec 1968*. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 4. 1. svazek. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Brno, 1995. 45.

³¹ Uo. 57.

vélhetően az értette, hogy így az ország megszűnik szocialista berendezkedésű állam lenni. A Šik-féle reform és annak velejárói, valamint a csehszlovák politikai rendszer demokratizálása Moszkva szemszögéből súlyosan disszonáns hangot jelentett a teljes keleti blokk rendszerének működésében, mivel a következmények létében fenyegették. Végül is ez vezetett az ország 1968. augusztusi megszállásához.

1968 folyamán egyértelművé vált, hogy a gazdasági reformfolyamat nem tudott felerősödni, noha Šik április 8-án miniszterelnök-helyettes lett. Két fontos rendelkezés – a szocialista vállalkozásokról és a cégvezetőségekről szóló törvény – nem került be a törvényhozási processzusba, pedig előkészítésük már 1967 elejétől folyt. A gazdasági reformokat nem csupán Moszkva nézte rossz szemmel, hanem Novotný támogatói is ellenezték, azok a párt-funkcionáriusok, akik fenntartás nélkül az 1968 februárja után kiépült szocialista modellt támogatták. (Hogy azokat a bürokratákat ne is említsük, akiknek hatalmát, az irányítás úgynevezett központi szegmensét, a reform felszámolta vagy jelentéktelenné tette volna.) A minisztériumokban dolgozó bürokraták számát jelentősen csökkenteni akarták. Mivel a minisztériumok a tervek szerint a jövőben nem annyira operatív, mint inkább tervezési funkciót láttak volna el, az elemzések az apparátusuk 20-25%-os, de optimális esetben akár 50%-os csökkentésével is számoltak.³² Sok oka van annak, hogy a gazdasági reform miért nem volt képes komolyabb fejlődésre 1968 folyamán. Fokozatosan kiderült, hogy egyáltalán nem lesz egyszerű bevezetni. A gazdasági realitások újabb és újabb kérdéseket vetettek fel, és ezekre az elmélet nem mindig tudott válaszokkal szolgálni. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a csehszlovák nemzetgazdaság már hosszú ideje kiegyensúlyozatlan volt, a külkereskedelmi mérleg romlani kezdett, és nőtt a konvertibilis valutában számolt eladósodás, bár ez még nem volt drámai mértékű.

A csehszlovák korona konvertibilitásának kérdése, valamint annak problémája, hogy az egyes vállalkozások miként vehetnek valóban hatékonyan részt a külkereskedelemben, egyaránt tiszt-

³² Národní archiv České republiky. F. Kancelář. 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného. Kr. 137.

táztatlan maradt. Véleményem szerint a gazdasági reform kidolgozói komoly elméleti problémába ütköztek a szocialista vállalkozás törvényi szabályozásának teoretikai előkészítésekor, és ugyanez áll a cégek vezetésének problémájára is. Elméletileg nem volt világos, miként fog működni egy-egy vállalkozás. A szocializmus gazdasági rendszerének alapja ugyanis a termelőeszközök úgynevezett osztályadalmi tulajdona volt, és amennyiben a vállalatvezetésről szóló törvény életbe lép, elméletileg nem világos, kinek a tulajdonában vannak az egyes vállalkozások, ki diszponál felettük, és így tovább. Mindez politikai problémákat is felvetett.

Ha megnézzük, Szlovákia milyen mértékben vett részt a reform előkészítésében, azt kell látnunk, hogy arányosan az állami struktúrában elfoglalt helyzetével, azaz a szlovák nemzeti hatóságokat lényegében háttérbe szorították. A szlovák hatóságok vagy intézmények közvetlenül nem vettek részt az előkészületekben, csupán egyének dolgoztak a különféle bizottságokban, és igen kis befolyásuk volt a reformra. A Koratavasz idején Szlovákiában nem utasították el egy az egyben a reformot, üdvözölték az adminisztratív direktívák rendszerének átalakítását, ám rámutattak annak számos problémás pontjára is.³³

Egyes közgazdászok, majd különféle intézmények is mind jobban bírálták, hogy a reform egészében nem vette figyelembe a szlovák gazdaság sajátosságait, nem tervez semmiféle intézkedést az ország gyengébben fejlett területeinek, köztük Szlovákiának a támogatására. Az efféle intézkedéseknek gazdasági vonatkozásai

³³ A Koratavasz vége felé például H. Kočtúch támogatta, hogy „mindkét nemzetgazdaság helyzetét figyelembe véve” dolgozzák ki jobban a reform alapelveit, hogy így segítsék elő a minél nagyobb mértékű, valódi integrációt. A reform mellé állt, de bírálta annak számos hiányosságát. „Mert végső soron hogyan fog működni ez a reform – kérdezte Kočtúch –, ha a vállalkozások saját gazdasági tevékenységüktől függenek, de termelési terveiket (akár veszteségüket is) központilag határozzák meg, és ebbe maguknak a vállalkozásoknak nem lesz beleszólásuk? Hogyan gondolhatják, hogy a vállalkozások jövedelmezők lesznek (és saját forrásaikra támaszkodva fejlesztenek, ahogy az a Šik által elképzelt reform egyik legfontosabb elképzelése volt), ha az adott vállalat veszteséget generáló termelési programokat kap a központtól?” (Idézi: Hvezdoň Kočtúch: *Nová sústava raidenia v ekonomike Slovenska. Slovenské pohľady*, 1967. 1.)

is kellett volna hogy legyenek: adókönyvitések, az infrastruktúra fejlesztésének támogatása és más effélék.³⁴

Térjünk vissza arra, milyen volt Szlovákia helyzete az államon belül. Fontos látni, hogy alkotmányos szempontból az úgynevezett aszimmetrikus modell az 1948. februári időszak után jött létre, és az 1960-as alkotmány hatálybalépésével a szlovák intézményeknek szinte semmi lehetőségük nem maradt arra, hogy a cseh nemzettel látszólag egyenrangú szlovák nemzet szuverenitását képviseljék. Az „egyenlőség” politikája, amelyről a második világháború után annyi szó esett, és amely a szlovák és a cseh nemzet egyenjogúságát volt hivatott reprezentálni, a csehszlovák kommunista rezsim néhány éves regnálása során szinte semmivé kopott.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság (CSSR) Alkotmányának 1960. júliusi hatálybalépése³⁵ alkotmányosan is megerősítette az egyértelműen centralizált, aszimmetrikus állam kiépülésének trendjét, majd ez irányban további lépések következtek. A szlovák nemzeti hatóságok státusát a második világháború vége óta eljelentéktelenítették. A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, Antony Novotný a Szlovák Nemzeti Tanács képviselői előtt tartott beszédében kijelentette: „Egy nemzet voltunk, és ismét egyik leszünk.”³⁶ Mintha a két világháború közötti „csehszlovákizmusnak” vissza kellett volna térnie, az összes olyan negatív hatásával együtt, amelyet Szlovákiára gyakorolt. Még évekkel később is, amikor Novotný a legmagasabb állami és pártfunkciókban ült, erőteljesen támogatta azokat a moszkvai elképzeléseket,³⁷ amik szerint az eljövendő kommunista társadalomban a nemzetek majd egybeolvadnak. Novotný szerint a cseh

³⁴ Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. I. m. 154.

³⁵ „Csehszlovákia alkotmányos berendezkedését aszimmetrikus modellként jellemezhetjük, ahol Szlovákia formálisan autonómiát élvez, de nemzeti hatóságainak semmiféle adekvát hatalom nincs a kezében.” (Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. I. m. 21.)

³⁶ Uo. 21.

³⁷ 1961 októberében, a Szovjet Kommunista Párt XXII. kongresszusán fogadták el a nemzetek és nemzetiségek fejlődésének és konvergenciájának tézisét. Ennek értelmében az összes nemzet és nemzetiség fejlődése párhuzamos, és köztük a proletár internacionalizmuson alapuló konvergencia érvényesül. Uo. 20.

és a szlovák nemzet ennél is előbb volt hivatva egybeolvadni, még a kommunizmus elérése előtt.

Szlovákia a csehszlovák államon belül a korabeli terminológia szerint olyan terület volt, amelyet a központi intézmények egyértelműen Prágából irányítottak. Amint azt Otto Černík – 1968-ban ő volt a miniszterelnök – 1968 októberében kijelentette, a csehek az első Csehszlovák Köztársaság idejétől vezető nemzetként tekintettek magukra. „A szlovák hatóságok kimaradtak a gazdaság irányításából és az összes nemzeti ügyből, fennhatóságuk lényegében csupán a kulturális felvilágosításra terjedt ki... A második világháború alatt a szlovákok vállvetve harcoltak a Csehszlovák Kommunista Párttal az egységes köztársaságért, de ennek a köztársaságnak az egyenlők közötti viszonyon kellett volna alapulnia. A felszabadulás után aszimmetrikus modellt hoztak létre, amelyben a cseh nemzet ismét magához ragadta a hatalmat. Az elmúlt év végére oly mértékben megnőtt a feszültség Novotný és a Szlovák KP Központi Bizottsága között, hogy az már az ország szétesésével fenyegett.”³⁸

Természetesen a második világháború óta, kommunista rezsim ide vagy oda, Szlovákia is fejlődött, de amint arról már említés esett, gazdasági szempontból ez a fejlődés nem volt a lehető legoptimálisabb. H. Kočtúch és V. Pavlenda szlovák közgazdászok tudományos eszközökkel megvizsgálták a szlovák gazdaságnak és társadalomnak a cseh területek szintjéhez történő felzárkózásának kérdéseit. Számos releváns tézist fogalmaztak meg az 1940-es évek végétől a Koratavasz végéig tartó időszak folyamataival kapcsolatban: Szlovákia már nem volt fejletlen terület, a relatív különbségek eltűntek a szlovák és a cseh területek között, ám ez a folyamat olyannyira nem volt elégséges az abszolút különbségek területén, hogy azok inkább tovább mélyültek.³⁹

³⁸ Idézi: Jitka VONDRŮVÁ–Jaromír NAVRÁTIL: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968 – květen 1970*. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Díl 4. 3. svazek. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Dolpnek. Praha–Brno, 1997. 131.

³⁹ Így például abszolút értékben növekedett a szlovák és a cseh területek között az egy főre eső ipari termelés különbsége, illetve az egy főre eső fogyasztás különbsége is. Viktor PAVLENDÁ: *Ekonomické základy socialistického riešenia*

A Koratavaszi vége felé a szlovák közgazdászok egyre inkább úgy látták, hogy az országrész optimálisabb gazdasági fejlődése érdekében létre kellene hozni egy fejlesztési alapot, amelynek megfelelő pénzügyi forrásai lennének, és a centrum mellett a szlovák nemzeti hatóságok is nagyobb szerepet kapnának működtetésében.⁴⁰ Szinte senki sem hitt abban, hogy az aszimmetrikus alkotmányos berendezkedés megoldást jelenthetne a szlovák gazdaság fejlődésének alapproblémáira.

1968 elején, a fokozatosan változó körülmények között a szlovák közgazdászok hamar magukévá tették azt az elképzelést, hogy Szlovákiának leginkább az ország föderalizálása állna érdekében. Véleményük szerint az ország olyan új alkotmányos berendezkedése, amelyben a szlovák hatóságok jobban beleszólhatnak a nemzetgazdaság igazgatásába, elősegíthetné a gazdasági növekedés optimalizálódását. Ennek megfelelően bizonyos mértékig csökkent a gazdasági reform iránti érdeklődés, és a közgazdászokat egyre inkább a föderáció gazdasági vetületei kezdtek foglalkoztatni. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a legtöbb szlovák közgazdász vagy a Szlovák Kommunista Párt reformerei a csehszlovák gazdasági reform alkalmazása és továbbfejlesztése ellen foglaltak volna állást. Ám a szlovák párt bírálta a gazdasági reform aktuális előkészítését, mivel az nem fordított kellő figyelmet Szlovákia gazdasági feltételeire és érdekeire.⁴¹

Alkotmányossági szempontból – még annak fényében is, hogy az addig eltelt két évtized során Szlovákia milyen gazdasági fejlődést ért el – 1968. január után az országrész problémája, új helyzete az országon belül, és általában véve a föderalizáció kérdése

národnostnej otázky v ČSSR. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava, 1968. 166–171.

⁴⁰ Andrej LANTAY: K problematike ekonomických nástrojov rozvoja Slovenska. *Ekonomický časopis*, 1968/16. 3.

⁴¹ Bár Prágában tudomásul vették a különálló szlovák nemzet létét, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság egységes gazdaságának adminisztratív felfogása úgy alakult, „mintha a szlovákoknak nem is lenne saját gazdaságuk”. Kočtúch kritizálta, hogy 1960 után a Szlovák Nemzeti Tanács elvesztette jelentőségét, mivel már a szlovák területekről befolyó nemzeti jövedelem 1%-a felett sem diszponált. Hvezdoň KOČTÚCH: Neučesané myšlienky o ekonomike a sústave riadenia. *Kultúrny život*, 1968. március.

elődleges fontosságúvá vált. 1968 januárja előtt az ország esetleges föderalizálását még szóba sem lehetett hozni.⁴²

1968-ban először március elején került szóba Csehszlovákia föderalizálása, amikor az úgynevezett Mlynár-csoport egy konferencián vett részt Smolenicében. Ez a csoport már a megelőző időszakban is foglalkozott a politikai rendszer megváltoztatásának vagy továbbfejlesztésének problémájával. A konferenciára⁴³ a szlovák és a cseh területekről egyaránt érkeztek szakértők, tudósok és politikusok. Nagy meglepetésre a föderáció gondolata a szlovák oldalon merült fel. Elkészült a közgazdász Kočtúch javaslata, amelyben az ország konföderatív átalakítására koncentrált. Március 14–15-én a Szlovák Nemzeti Tanács⁴⁴ is jóváhagyta a föderalizálás elképzelését, és a koncepció rövid időn belül általánosan elfogadottá vált.

1968. április közepén a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége felállított egy munkacsoportot, hogy előkészítse az új alkotmányos berendezkedésre vonatkozó törvényt. A csoportot Jozef Križ vezette, bár a hivatalos forgatókönyvet a jogász Karol Laco és munkatársai dolgozták ki. A bizottság érdekes elemzéseket is végzett és kezdeményezéseket is tett, amelyek Szlovákia jövőbeni gazdasági fejlődésével foglalkoztak az ország új alkotmányos berendezkedésének keretei között.

1968 tavaszával kapcsolatban hosszú ideig foglalkoztatta a médiát, az értelmiségieket, majd utóbb a történészeket is a demokratizálás vagy föderalizálás problémaköre.⁴⁵ A cseh nemzet domináns helyzete a közös államban azt eredményezte, hogy többségükben elfogadták az egységes Csehszlovákia ideáját. Ahogy arra

⁴² Kivételt jelentett Miloš Gosiorovský történész 1963 márciusában, szamizdatban megjelent tanulmánya: K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov, ktorú rozposielal na viaceré oficiálne miesta a požadoval v nej federalizáciu krajiny. Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. I. m. 21–22.

⁴³ A konferencia jegyzőkönyvei a Jozef Žatkuliak által szerkesztett forráskiadványban olvashatók: *Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie 1968. Prameny k dejinám československé kríze v letech 1967–1970*. Díl 5. 1. svazek. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha–Brno, 1996. 29–34.

⁴⁴ Uo. 35–37.

⁴⁵ Bővebben lásd Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. I. m. 104–106.

az ismert cseh történész, Jan Rychlík rámutatott, a csehek többsége nem értette meg, hogy a föderáció nemcsak arról szól, hogy a szlovákok új körülmények közé kerülnek, hanem arról is: ha hiányzik, demokráciáról sem igazán lehet beszélni.⁴⁶ Szlovákiában inkább látták úgy, hogy a föderalizáció a demokratizálás elkerülhetetlen velejárója.

A föderáció formáját 1968 tavaszától őszeig az úgynevezett Husák-bizottság vizsgálta (április 8-án Husákot miniszterelnökk-helyettessé nevezték ki). A cseh és a szlovák párt között nehezen haladtak a tárgyalások. Nézeteik főleg abban különböztek, hogy szoros föderációt hozzanak-e létre, és a szövetségi hatóságok megtartsák-e hatalmukat – ez volt a cseh elképzelés; vagy az új államszövetség alapjai a nemzetállamok legyenek, amelyeknek jelentős hatalma lesz, akár a gazdaság területén is – ez volt a szlovák párt koncepciója. Utóbbi azt remélte, hogy a föderalizáció és a szlovák nemzeti hatóságok pozíciójának megerősödése jobb lehetőségeket biztosít majd Szlovákia fejlődéshez, ideértve a gazdasági szférát is. Szlovákia politikai képviselői akkor még nem értették meg, hogy az úgynevezett létező szocializmusra alapozva nem valósulhat meg valódi föderalizáció; 1969 januárja után láthatták be, hogy hiába a föderatív Csehszlovákia, a valóban lényeges hatalmi pozíciók mindegyike a centrumban maradt.

1968 tavaszán a szlovák közgazdászok több okból is elvetették a szoros föderáció modelljét. Véleményük szerint annak dacára, hogy a korábbi időszakban a hatalom a központi kormányzat kezében összpontosult, „a csehszlovák gazdaság integrációja sem belföldön (vállalatok, szektorok, régiók), sem pedig nemzetközi viszonylatban (a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a külföldi partnerek viszonylatában) nem fejlődött hatékonyan”. Később azt is megállapították: „Még a központi kormányzat legteljesebb felhatalmazása, amely az elmúlt húsz évet jellemezte, sem eredményezte a szlovák gazdaság felzárkózását. Mind kvalitatív, mind kvantitatív, mind pedig strukturális értelemben növekedett

⁴⁶ Jan RYCHLÍK: *Česko-slovenský pomer v letech 1945–1967 z českého pohledu*. In: Michal BARNOVSKÝ (szerk.): *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992)*. Historický ústav SAV, Bratislava, 1992. 55.

a cseh régióktól való függőség, és Szlovákia kárára alakultak az alapvető stratégiai gazdasági paraméterek abszolút dimenziói.”⁴⁷

A nemzeti és a föderatív hatóságok viszonyának meghatározásában a szlovák közgazdászok azt vallották, hogy a föderáció alapját a nemzetállamoknak kell alkotniuk. Azokat tekintették az állami szuverenitás elsődleges, eredeti hordozóinak. Bármiféle állami autoritás és hatáskör – nemzeti és föderális – a két (cseh és szlovák) állam szuverenitásából eredeztethető. A gazdaság területén a két állami egység nemzetállamiságát azok nemzetgazdasága fejezi ki.⁴⁸

Ugyanakkor a cseh közgazdászok más hűrokat pengettek. Az ő véleményük szerint helyesebb lett volna azt mondani, hogy a föderális autoritásuknak van saját, eredeti hatalma, és nem voltak elragadtatva a „nemzetgazdaság” terminus használatától sem, amennyiben az az egyes nemzeti gazdaságpolitikákat írta le. Úgy látták, a korabeli Csehszlovákiában nem alakult ki két különböző nemzetgazdaság, „ez egységes gazdaság volt, amely csupán nemzeti-territoriális alapon osztható ketté és irányítható elkülönítve”. Utóbb azt is hozzátették: „Bármiféle olyan intézkedést, amelynek célja az egységes gazdaság szétválasztása két nemzetgazdaságra, a termelő munkaerő fejlődésének jelenlegi tendenciáinak fényében visszalépésnek kell tekintenünk.”⁴⁹

Mintha a cseh oldal nem értette volna meg azt az alapelvet, hogy a nemzeti szuverenitásnak van a legnagyobb prioritása. Ez a szuverenitás a nemzetgazdaság alapja – és így az úgynevezett föderális szuverenitás és föderális gazdaság csak a nemzetállamok eredeti szuverenitásából származtatható. A teljes, itt csupán röviden leírt érvelés nem csupán a cseh és a szlovák közgazdászok vitája során bomlott ki, de érzékelhető volt az úgynevezett

⁴⁷ Stanovisko slovenských ekonómov k „Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním.” Bratislava, 1968. A teljes szöveget lásd Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. I. m. 58–271.

⁴⁸ Uo. 261.

⁴⁹ O ekonomický obsah federalizácie. List českých ekonómov, zaslaný prof. L. Veltruským, rektorom Vysokej školy economickej O. Šikovi, podpredsedovi vlády ČSSR – 29. 5. 1968. Idézi: Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. 253–254.

Husák-bizottság tárgyalásainak háttérében is, amelyek végül a híres 1968/143. számú alkotmánytörvényhez vezettek 1968. október 27-én.⁵⁰

Amikor 1968 tavaszán elkezdődtek az ország föderalizálásáról szóló megbeszélések, hamarosan felmerült az a gondolat is, hogy magát a Csehszlovákia Kommunista Pártját is föderális alapokra kell helyezni. Az addigi rendszerben a CSKP kezében volt a legnagyobb hatalom. Ám amennyiben a párt aszimmetrikus marad, akkor ez visszahat a föderalizációra is – ez utóbb a gyakorlatban igazolódott. A CSKP föderalizálását mindazonáltal nem csupán Moszkva ellenezte (ragaszkodott hozzá, hogy az országban csupán egy centralizált kommunista párt működjön), de ezzel szinte teljesen egybehangzó vélemények hangzottak Prágából is: miként gondolhatja a tagság egyötöde, hogy ugyanolyan jogokat kaphat, mint a fennmaradó négyötöd? Az „egyenlőség” politikájának kérdését továbbra is félreértették.

Természetesen az 1968-as év Csehszlovákiában nem csupán Szlovákia új alkotmányos helyzetéről szólt. Az emberarcú szocializmus alapgondolatait a CSKP híres Akcióprogramja foglalta össze 1968 áprilisában. Úgy tűnik: a politikai rendszer tekintetében az ideál, amelyhez a kommunista párt, vagy annak reformerei közeledni akartak, az a fajta kontrollált demokrácia volt, amely Csehszlovákiában 1945 és 1948 között működött. Mintha a kapitalizmus és a szocializmus közötti harmadik utat keresték volna – persze kérdés, hogy ez megvalósítható volt-e. Az Akcióprogram értelmében a Nemzeti Fronton belül tömörülő egyes politikai pártokat partnernek tekintették – de mindez nem jelentette azt, hogy a politikai pártok szabad választásokon küzdjenek meg a politikai hatalomért. A kommunista párt vezető szerepét meg kellett őrizni. Bár a fenti változások nem eredményeztek volna egy demokratikus rendszert, számos konzervatív kommunista számára még így is elfogadhatatlanok voltak.

Szlovákia és a szlovák gazdaság kérdésében az Akcióprogram abból indult ki, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság két nemzetgazdaság integrációja, míg az új alkotmányos berendezke-

⁵⁰ A törvény szövegét lásd Jozef ŽATKULIAK: *Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie 1968.* 346–375.

désnek „az integráción és más integráló tendenciákon” kell alapulnia. Szlovákia 1948 februárja utáni gazdasági fejlődéséről a dokumentum azt állapította meg, hogy a látványos sikerek mellett komoly problémák is megjelentek. Bár Szlovákia részaránya növekedett az országos nemzeti jövedelem generálásában, ez a növekedés nem állt arányban Szlovákia aktuális lehetőségeivel. A dokumentum szerint megszűnt Szlovákia társadalmi és gazdasági elmaradottsága, és az egy főre számított különbségek csökkentek, ám „a növekedési ráták még mindig nem elegendők az abszolút különbségek csökkentéséhez. A kiegyenlítést nem a nemzetgazdasági hatékonyság koncepciójára alapozták a csehszlovák gazdaság fejlődésében.”⁵¹

Szlovákia felzárkóztatásának feladatára összpontosítva különösen fontos volt a progresszív strukturális változások előmozdítása, valamint a mezőgazdasági termelés és az ahhoz kapcsolódó gépipar intenzívebbé tétele. Szlovákia és a gazdasági reform viszonyáról szólva az Akcióprogram rámutatott: az „jelenlegi formájában nem teszi lehetővé a fejlődést a nemzeti-politikai szférában”. Ezért a további reformfejlesztésekkel kapcsolatban a dokumentum azt javasolta, hogy vizsgálják felül az irányítási rendszert, és „a fejlesztés területiális és nemzeti aspektusai egyenlő súlyú, integráns részt” képezzenek az új típusú gazdaságirányításban.⁵²

Az Akcióprogram elfogadta az alapvető polgári jogokat, a föderalizációt, a gazdaságirányítás demokratizálását a munkások bevonásával (vagyis felvállalták a Šik-féle reform továbbvitelét), és lehetővé tette a magánvállalkozásokat a szolgáltatási szektorban. Gyakran hallani a Csehszlovák Kommunista Párt 1968. áprilisi Akcióprogramjáról, hogy megkésett, a társadalmat addigra már

⁵¹ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, 1969. 135. – A dokumentum a továbbiakban megállapítja, a problémák oka abban keresendő, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság extenzív gazdasági növekedését Szlovákiában is erősen ösztönözték, és a növekedés lehetséges forrásait nem használták racionálisan. A terciér szektor, valamint a kutatás-fejlesztés kiépítése súlyosan a háttérbe szorult. A szlovák gazdasági növekedést célzó intézkedéseknek erősebben kell fókuszálnia az intenzív növekedés lehetőségeire. Hosszabb távon jelentősen növelni kell Szlovákia részarányát az országos nemzeti jövedelem kitermelésében, és így a cseh és a szlovák gazdaság kiegyenlítődése 1980-ra lehetővé válik. (Uo. 135–136.)

⁵² Uo. 136.

más kérdések foglalkoztatták. Új irányzatok jelentek meg, amelyek már új politikai pártok létrehozásába fogtak,⁵³ akár olyanokéba is, amelyek túlléptek a fennálló politikai rendszer horizontján.

Így például a *Csehszlovákia népeinek memoranduma* című röpirat azt követelte, hogy az országban tiltsák be a kommunisták tevékenységét, Csehszlovákia Kommunista Pártjának működését, és a pártot oszlassák fel, mivel az „veszélyes, bűnöző párt – a totalitárius diktatúra fasiszta pártja”. A röpirat szerint a kommunista ideológiát és az úgynevezett tudományos szocializmust „áltudománynak és megvalósíthatatlan illúzióknak” kell nyilvánítani.⁵⁴ Új párt alakítását javasolták „Csehszlovákia elfogulatlan szocialistái” néven (a pártalapítást mindaddig titokban kell tartani a kormányzat képviselői előtt, amíg elegendő támogató nem áll mögötte).⁵⁵ Bár a Csehszlovák Kommunista Párt Dubček vezetésével azt állította, hogy az országban a helyzetet ellenőrzés alatt tartja, az egyre kényesebb lett, és a csehszlovák társadalomban egyre gyakoribbá váltak a kommunisták elleni szóbeli támadások, illetve vezető szerepük megkérdőjelezése. Ezek a jelenségek még éppen csak mutatkoztak, és kezdetben a Csehszlovák Kommunista Párt ugyanazzal a struccpolitikával kezelte őket, mint amit Moszkvával szemben is használt. Dubček célja az volt, hogy a problémákat a szeptember elejére tervezett pártkongresszuson rendezze,⁵⁶ amelynek rá kellett volna bólintania az emberarcú szocializmus politikájára. Ám Moszkva előbb lépett.

Szokás azt mondani, hogy 1968 egyetlen vívmánya Csehszlovákiában az ország föderalizálása volt. Talán annyit még hozzátehetünk: 1968-ban vált ismertté Alexander Dubček, a leghíresebb szlovák a világon.

(Fordította: Konok Péter)

⁵³ A szociáldemokrácia újjáélesztésére tett kísérletekhez részletesen lásd Jiří HOPPE: *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Prostor, Praha, 2009.

⁵⁴ Slovenský národný archív. Fond ÚV KSS, kr. 1208.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Ezeket az elképzeléseket képviselte Dubek a CSKP XIV. kongresszusán, amelyet eredetileg 1968 szeptemberében terveztek összehívni. Ivan LALUHA: K charakteristike jednej programovej vize. (Návrh referátu pre XIV. zjazd KSČ – 9. september 1968). In: Miroslav LONDÁK–Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. I. m. 103–119.